

KİTABEVİ • 691

*Hekim Şair Olunca
Şuûrî Kitabı*

Editörler

Mükerrem Bedizel Z. Aydın

Vildan S. Coşkun

Kapak Tasarım

Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen

Onur Sönmez

Baskı - Cilt

Çalış Ofset

Davutpaşa Cad.No:8 Topkapı - İst.

Sertifika No: 12107

1. Baskı 600 Adet, İstanbul, 2018

ISBN 978-605-9506-

T.C.

Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 16450

Online Satış

www.kitabeviyayinlari.com

© Bütün yayın hakları “KİTABEVİ Yayınları”na aittir. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

KİTABEVİ

Yerebatan Caddesi. No: 33/6 Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel: (0212) 512 43 28 • Faks: (0212) 527 11 16

Hekim Şair Olunca

Şuûrî Kitabı

Editörler

MÜKERREM BEDİZEL Z. AYDIN

VİLDAN S. COŞKUN

KITABEVİ

IV

ŞUÛRÎ HASAN EFENDİ, MÜZİKLE TEDAVİ TARİ- HİNDEKİ YERİ ve *TA'DİLÜ'L-EMZİCE*

Ahmet Hakkı TURABİ*

Son yıllarda gerek yurdumuzda gerekse yurtdışında müzikle tedavi oldukça ilgi çeken bir konudur. Buna binâen konuyla ilgili pek çok yayın yapılmaktadır. Bu yayınları incelediğimizde hemen hepsinin Hekim Hasan Şuûrî Efendi ve Osmanlı vezirlerinden Ahmed Paşa'ya ithâfen yazdığı tıbbî dair *Ta'dilü'l-emzice fî hıfzı sıbhati'l-beden* isimli eserini kaynak olarak kullandığını görmekteyiz. Bize ayrılan bu bölümde müzikle tedavinin mahiyetine dair bilgiler verecek ve *Ta'dilü'l-emzice*'nin nüshalarını tanıttık ve müzikle tedaviye dair olan 2. Bölümü (2. Fası) günümüz harflerine çevireceğiz. Eserin aslına sadık kalmak ve araştırmacıya orijinal halini sunmak amacıyla Türkçe sadeleştirme yapılmayacaktır.

Müzikle Tedavi

Günümüzde aktüel bir konu olan müzikle tedavi, ruhsal ve bedensel rahatsızlıkları iyileştirmek için insanı tarafından kullanılan tedavi yöntemlerinden birisi, belki de en eskisidir. Zira ilk insanların nazarında müzik, ilâhî bir lûtuftur; Mısır, Çin, Grek, Hint ve Türk halkları, müzi-

ğin cennetten geldiğine inanıyorlardı.⁹⁴ İnsanoğlunun, sesin varlığını ve canlılar üzerindeki tesirini fark etmesiyle başlayan müzikle tedavi süreci, insanlık tarihi boyunca sihir, inanç, tıp olgularıyla içiçe gelişmiş; bazen dînî merâsimlerde, bazen tıbbî kurumlarda bazen de özel seanslarda kendini göstermiştir.

Orta Asya Türkleri'nde ise müzik, “şaman” (Kırgız Türkler'inde “baksı”) denen âşıklar tarafından kopuz (dutar, dombra) veya saz kullanarak tedavi etme, güç verme, sakinleştirme, birlik-beraberlik duygularını arttırma, orduyu sevk etme ve düşmana karşı cesaretlendirme gibi amaçlara hizmet etmiştir.⁹⁵ Osman Şevki de müzikle tedavi ilminin, Türk hekimleri tarafından icat edilmediğini, fakat onların elinde inkişâf ettiğini belirtmektedir.⁹⁶

İslâm dininin dünya olayları karşısında sergilediği gerçekçi yaklaşım, en yeni din olması, vahdet inancı, ruh-beden bütünlüğü görüşü, müspet ilimlere sağlanan kolaylıklar ve Doğu ve Batı uygarlıkları arasındaki konumu sayesinde İslâm Medeniyeti, mistik ve bilimsel kavramları kendi bünyesinde bir bütün halinde ortaya koyabilmiştir.⁹⁷ Bu anlamda Pitagoras, Platon, Aristo, Öklid, Aristoksenes, Batlamyus vb. Grek müelliflerinden istifade eden ilk İslam filozofları Yakub b. İshak el-Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ eserlerinde müziğin matematiksel meselelerinin yanı sıra sesin fizyolojik ve psikolojik özelliklerini de değerlendirmişlerdir.⁹⁸ Bilhassa İbn Sînâ, “Şarkı söylemek,

⁹⁴ Hasan Küçük, “Musikinın Ruh Terbiyesindeki Yeri,” *Sanat ve Kültürde KÖK*, 7, (1981), s. 31.

⁹⁵ Ahmet Şahin Ak, **Avrupa ve Türk-İslâm Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi, Gelişimi ve Uygulamaları**, Konya, 1997, s. 79; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1991, s. 287-288; Rahmi Oruç Güvenç, *Türk Musikisi Tarihi ve Türk Tedavi Musikisi*, İstanbul, s. 18-20.

⁹⁶ Osman Şevki [Uludağ], *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*, Haz.: İlder Uzel, İstanbul, 1991, s. 136.

⁹⁷ G. Koptagel-İlal, A. Kazancıgil, “Ortadoğu ve İslâm Dünyasında Bilimsel Düşünce ve Psikosomatik Hekimlik Kavramının Tarihsel Temeli,” **I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildiriler, II**, İstanbul, 1981, s. 73.

⁹⁸ Ahmet Hakkı Turabi, “el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 92-95; Cemâleddîn Ali b. Yûsuf İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ*, Tah.: M. Emin el-Hâncî el-Kütübî, Mısır, 1326, s. 246-247; Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbü'l-mûsîka'l-kebîr*, Tah.: Gattas Abdülmelik el-Haşebe ve Ahmed Mahmud el-Hıfni, Kahire, 1967, s. 107-186; Süheyl Ünver, “Fârâbî, Mûsiki ve Makamları Hakkında,” *Türk Musikisi Dergisi*, 3 (1948), s. 3.

sağlığı koruyan en iyi egzersizdir.” diyerek, müzikle tedavi konusundaki genel kanaatini ortaya koymaktadır. Ona göre müzikteki anlamlı nitelikler büyük ölçüde, sesin veya müziğin dinleyici üzerinde bıraktığı tesirin şartlarına dayandırılmıştır. Ona göre müzik, hep daha güzel -mükemmel- ve estetik olan üzerine kurulu bir iştir; zira o kişisel hazzın ifadesidir.⁹⁹

Filozofların müzik, tıp ve astronomi çerçevesinde ele aldıkları müzikle tedavi konusu, mutasavvıfların, “müziğin marifet sahipleri için rûhun gıdâsı olduğu ve kişinin olgunlaşmasına katkısı bulunduğu” şeklindeki düşünceleriyle birlikte İslâm dünyasında daha da güç kazanmıştır. Bu düşünce çerçevesinde başta Mevlevîlik olmak üzere diğer birçok tasavvuf ekolü müziği kullanmış ve içlerinden, pek çok değerli müzisyen yetiştirmiştir.

Osmanlı Devleti zamanında yetişen müzisyen ve nazariyatçılar, Safiyyüddin ve Merâgî'nin belirledikleri Türk Müziği makamlarının; insan mizaçları, milletler, renkler, burçlar, zamanlar ve bilhassa hastalıklar üzerindeki tesirleri konusunda tecrübeye dayanan tasnifler yapmışlardır. Türk Müziği nazariyatı kitapları olan “edvâr” kitaplarının yanı sıra, tıpla ilgili eserlerde de müzikle tedavi konusu kendini göstermiştir. Bilhassa XV. yüzyılda yazılan edvâr kitaplarında farklı başlıklar altında ele alınan müzikle tedavi bilgileri, Hasan Şuûrî Efendi'nin Ta'dîlü'l-Emzice adlı çalışmasına kaynaklık etmiştir.

Şuûrî Hasan Efendi'nin Ta'dîlü'l-Emzice İsimli Eseri ve Nüshaları

Aslen Halepli olan Şuûrî Hasan Efendi (ö. 1105/1693–1694), aynı zamanda şâir, hekim ve dilcidir. Tam adı “Hasan b. Abdullah el-Halebî” olup, hayatının sonlarına doğru tasavvufa meylederek Halvetiyye'ye intisap ettiği ifade edilmektedir.¹⁰⁰ Tıp ilmi sahasında önemli hizmetleri olmuş, cesur ve yeniliklere açık bir hekimdir. İlaçlar arasında şarap kullanma hususunu tenkit etmiştir.¹⁰¹ Eski hekimlerimiz arasında unutulmaması gereken bir

⁹⁹ Ahmet Hakkı Turabi, *İbn Sînâ Mûsikî*, İstanbul, 2004, s. V.

¹⁰⁰ Cemal Karabaşoğlu, “Sâlim ve Safâî Tezkireleriyle Vakayü'l Fuzela'daki Musikişinaslara Dair Bilgiler” (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 137-139.

¹⁰¹ Osman Şevki [Uludağ], *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*, Ankara, 1951, s. 68.

kişidir. *Ta'dilü'l-emzice* adlı tıp kitabı, döneminin önemli eserlerinden biridir. Tabâbete mûsikîyi sokmakla unutulmaz bir hizmette bulunmuştur.¹⁰²

Hasan Şuûrî, tam adı *Ta'dilü'l-emzice fî hıfzı sıbhâtî'l-beden* olan tıpla ilgili bu eserinde müzikle tedavi konusunu bir bölüm halinde ele almıştır. Adı geçen eserinde makamların etkisini aynı zamanda şiirlerle anlatmaya çalışmıştır.¹⁰³

Müellif nüshalarından hareketle 1088/1677 senesinde yazıldığı anlaşılan eserin en meşhur yönü ise özellikle müzikle tedavi bölümünün, Hekimbaşı Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi (ö. 1216/1801)'nin yazdığı *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâî'r-rûhâniyye* isimli eserine kaynaklık etmiş olmasıdır. Zira müzik tarihinde müstakil olarak müzikle tedavi konusunu ele alan tek eser Gevrekzâde'nin adı geçen eseridir. Gevrekzâde bu risâlesinde müzikle tedavinin mahiyetini anlatmakta ve detaylı bilgiler vermektedir.¹⁰⁴

Ta'dilü'l-Emzice fî Hıfzı Sıbhâtî'l-beden

Çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız nüsha, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi Bölümü, Tıp Yazmaları, nr. 66'da kayıtlıdır. Eser 1^b-116^a arasında 116 varaktan ibarettir. Nesih hattıyla yazılmıştır ve ölçüleri 220x137-161x70 mm. (dış-iç) şeklindedir. Ferağ kaydına göre eser hicrî 1088 senesinin Receb ayının başlarında bizzat müellif Hasan Şuûrî tarafından kaleme alınmıştır. Bununla birlikte ferağ kaydının hemen yan tarafında rakamla ve aynı yazı karakteriyle 25 Receb 1088 tarihi yazılmıştır. Bu tarih de milâdi olarak 23 Eylül 1677 tarihine karşılık gelmektedir. Bu yazmanın, müellif nüshası olduğu sonradan kapak içerisine de yazılmıştır.

Eserin ilk cümlesi: “(1^b) Bismillâhirrahmânirrahîm; Nüsha-i 'ubûdiyyet-i terkîb hamd ve senâ, ol Hüdâvend-i kerîm, tuğrâkeş-i ahkâm-i kadîm, dergâhına lâyık ve sezâdır ki; sahâyif-i menşûr-i Âdemî, “Lekad halakne'l-insâne fî ahsen-i takvîmîn” ile mu'azzez ve ma'nûn eyledi...”

¹⁰² Osman Şevki [Uludağ], *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, Ankara 1991, s. 192.

¹⁰³ Halil Ersevenve Levent Öztürk ve M. Fazıl Atik, *Makamdan Şifaya*, İstanbul, 2009, s. 13-14.

¹⁰⁴ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Hakkı Turabi, *Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi ve Mûsikî Risâlesi*, İstanbul, 2005.

Eserin son cümlesi: “(116^a)..Veka’al-ferâğ min cem’ihâ ve tebyûzihimâ mine’t-tesvîd, ‘alâ yed-i câmi’ihâ el-fakîr ilâ Rabbihi’l-ğafûr Hasan el-mütehallis bi’ş-Şu’ûrî , sânehahullâhü me’âsîhi ve ğafera zünûbehü’l-âtî ve’l-mâziyyeti, fî beldeti Konstantınıyyeti’l-mahmiyye hamâhallâhü ‘ani’l-beliyye, fî evâili şehri’llâhi’l-esamm Recebi’l-mükerrem, min şühûri sene semân ve semânîn ba’de’l-elfi min hicretin, men lehü’l-’izzi ve’ş-şeref, ve’l-hamdülillâhi vahdehû, ve’s-salâtü ‘alâ men lâ nebiyye ba’dehû, temme.” 25 receb 1208.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları sitesinden tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin –makalemizde incelediğimiz nüshanın haricinde- 16 nüshası daha vardır. Hekim Şuûrî ’nin *Ta’dilü’l-emzice fî hifzi sıbhati’l-beden* isimli eserinin diğer nüshaları şunlardır:¹⁰⁵

- The British Museum Library, Oriental 8727, istinsah tarihi 1208/1793.¹⁰⁶
- Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları R 1152, müstensih Üzeyir Efendi, istinsah tarihi 1278/1861, 193 yaprak, ta’lik.¹⁰⁷
- Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, nr. 264, istinsah tarihi 1088/1677, 124 yaprak, nesih.¹⁰⁸
- Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi, nr. 67, istinsah tarihi 1088/1677, 112 yaprak, nesih.¹⁰⁹
- İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Kütüphanesi, nr. 279, istinsah tarihi 1088/1677, 274 yaprak, nesih.¹¹⁰
- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY nr. 289, müstensih Şuûrî Hasan Efendi Halebî, istinsah tarihi 1088/1677, 115 yaprak, ta’lik.¹¹¹

¹⁰⁵ Not: Bu nüshalar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları tarafından tespit edilmiş, bir kısmının digital kopyaları yayınlanmış yazmalardır ve sitenin verdiği bilgiler ışığında tanıtılacaktır.

¹⁰⁶ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=88015

¹⁰⁷ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=102779

¹⁰⁸ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105819

¹⁰⁹ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105821

¹¹⁰ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105825

¹¹¹ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105826

- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY nr. 602, müstensih Şuuri Hasan Efendi Halebî, istinsah tarihi 1168/1755, 121 yaprak, ta'lik.¹¹²
- Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi, nr. 68, 178 yaprak, nesih.¹¹³
- Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 3547, 90 yaprak, nesih.¹¹⁴
- Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3294/2, vr. 3b-71b, ta'lik.¹¹⁵
- Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, nr. 2748.¹¹⁶
- Deutsche National Bibliothek, Ms. or. oct. 2496, 108 yaprak, nesih.¹¹⁷
- Deutsche National Bibliothek, Ms. or. oct. 2280, 100 yaprak, nesih.¹¹⁸
- Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi (İstanbul), TY, nr. 274, müstensih Mehmed Nedim, telif tarihi 1088/1677, istinsah tarihi 1224/1809, 101 yaprak, nesta'lik.¹¹⁹
- el-Mektebetü'l-Mısriyyetü'l-Vataniyye, S 4341, müellif Hasan b. Abdullah el-Halebî, 97 yaprak, ta'lik.¹²⁰
- Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9507, vr. II+99+II, nesta'lik.¹²¹

¹¹² https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105827

¹¹³ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105829

¹¹⁴ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105830

¹¹⁵ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105831

¹¹⁶ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=105832

¹¹⁷ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=113773

¹¹⁸ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=113778

¹¹⁹ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=117243

¹²⁰ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=120564

¹²¹ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=210012

Eserde Uygulanan Transkripsiyon Metodu

Varak numaraları metinde “ [] ” köşeli parantez içerisinde ve belirgin bir şekilde (bold) gösterilmiştir.

Türkçe anlamlarını vermemiz gereken durumlarda bu kelimelerin Türkçe karşılıklarını parentez “ () ” içerisinde belirttik.

Arapça ibâreler metin içerisinde italik olarak “...” içinde yazılmış; dipnotta orijinal şekilleri ve Türkçe karşılıkları verilmiştir.

“Edüb, kalub, eyleyüb, meselen, “ve” anlamında “ü-u” vb.” eski Türkçe ifadeler, günümüz Türkçesindeki “edip, kalıp, eyleyip, meselâ, ve vb.” şekillerinde yazılmıştır.

Arapça isim tamlamaları, meselâ “meşâyihü'l-mükâşifîn” şeklinde yazılmıştır. Çok kullanılan “reîsületıbbâ, dârüşşifâ vb.” tamlamalar oldukları gibi yazılmışlardır.

Arapça “ayn” harfi için “ ‘ ” kullanılmış; “hemze” için “ ˆ ” kullanılmıştır. “Ayn” harfi, yalnızca harekesiz yani sâkin (sessiz) olduğu veya kelime ortasında kendisi harekeli olup kendisinden önce bir sessiz harf bulunduğu (cem'uhû, mün'im vb.) durumlarda bu simge ile ifade edilmiştir. Hemze ise “mü'min, te'lîf vb.” gibi kelimelerde “ ˆ ” simgesi ile vurgulanmıştır.

Yalnız başlarına bir anlam ifade etmeyen kelimeler “-” işaretiyle, ilgili oldukları kelimelere bağlanmışlardır. “Fî, alâ, min, an, lâ, zû, bî vs.” bu cümledendir. Bu kelimelerin “Allah” lâfzına bağlanması hususunda bu kural uygulanmamıştır.

“Kaf” harfinin elif ile medli (uzatmalı) hali, “kâ” şeklinde; diğer harflerin medli durumları, üzerlerine konulan “ ^ ” simgesiyle ifade edilmiştir.

“Hukemâ-yı, devâ-yı vb.” kelimelerdeki “-yı” eki “-” işareti ile ayrılmıştır.

Arapça cümlelerde kelimelerin son harekeleri sâkin olarak bırakılmış; herhangi bir tamlamanın parçası olduğunda, harf-i târif (ل) aldığı ve mecrûr (önüne cer edatı gelmiş olması) durumunda ise okunaklı bir şekilde verilmiştir. Bununla birlikte Arapça kelimelerin okunmasında Türkçe fonetiği dikkate alınarak bazı tasarruflarda bulunulmuştur.

“Ecmaîn, kesîren vb.” gibi kelimelerin yazımında, Ferit Devellioglu'nun sözlüğündeki kullanımları esas alınmıştır.

Harf-i târif ekleri, “el-Hamdü” örneğinde olduğu gibi, önüne geldiği kelimelerden “ - ” simgesiyle ayrılmıştır.

Noktalama işâretlerinde de, metnin anlaşılmasını kolaylaştıracak bazı tasarruflarda bulunulmuştur. Başlık ve altbaşlık mâhiyetindeki ifadeler belirgin bir şekilde yazılmıştır.

*Ta’dilü’l-Emzice, II. Fasl (Müzikle Tedavi, 79^a-87^b)*¹²²

[79^a] ...Fasl-ı sâni: Makâmât-ı mûsikîden muvâfık tefrîh-i tabîat ve mutâbık-ı hıfz-ı sıhhat olup, dâfi’-i ilel-i hâyla ve mâni’-i avârız-ı emrâz-ı gâyla olan makâmât ve âvâza münâsib tabâyî’ ve müdâvây ve câyi’ beyânındadır. Erbâb-ı hibret ve iz’ân ve ashâb-ı fitnat ve ‘irfâna hafî ve pûşîde değildir ki, ilm-i edvârın zuhûr ve menşei ve fenn-i mûsikînin sudûr ve mebd’i ne zamandan olduğu ma’lûm ve muhteri’-i asl-ı usûlü kimler ettiği mefhûm olmak muktezâ-yı mahall ve “*müntecü mâ hasal*”¹²³ olmağın, kemiyet-i siyeh zâ-nûy-ı tarafa hırâm-ı hâmeye, ruhsat-ı tekâpû-yi erkâm verilmek lâzım ve tefhîmi mühim olmuştur. Bu bâbda *el-hadîs zû-şücûn*¹²⁴ mîsdâkı üzere ihtilâfât-ı kesîretü’r-rivâyât münşâ’betü’l-etrâf olmağla, semt-i esahha zâhib ve kavli-ercaha râğib olmak, ma’kûl ve münâsib mülâhaza olunup, kütüb-i tevârîh-i ahvâl-i selef ve muharrerât-ı ekâvîl-i halefde mezkûrdur ki, hazreti ebü’l-beşer-i sâni Nûh neciyyullah ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhisselâmın ferzend-i dil-bendi Lâmek-nâm hıredmend-i be-nâm, ûd nâmıyla müsemmâ ve ma’hûd olan sâzı ihtirâ’ ve icâd edip, nice türlü âvâze ve neğamât ibdâ’ ve inşâd eylemiş. Ammâ icmâ’-ı hukemâ ve ittifâk-ı ‘âlimân-ı gînâ [79^b] böyledir ki, ‘ilm-i edvâr, hazret-i Dâvûd ‘alâ Nebiyyinâ ‘aleyhisselâmdan münteşir ve şâyî’ olup, ihtirâ’ları olan ûd, nakl-i vefâtlarından sonra, nice müddet Beytü’l-Makdis’de mevcûd ve hücre-i pür-enverlerinde âvîhte-i dîvâr i’tibâr olup, ba’de zamân, fitne-i nişân Buhtu’n-Nasr-ı zulm-’unvânda câyi- ma’hûddan mefkûd ve nâ-bûd olup, tâ eyyâm-ı ‘ahd-i meserret-fercâm hazret-i İskender-i Zülkarneyn, mahfî mine’l-’ayn kalıp, hukemâ-yı müterassidîn

¹²² Çalışmamızda -oldukça çok nüshası bulunan yazmanın- müellif hattıyla yazıldığı tespit edilen ve hemen en eski tarihli olan Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi Bölümü, Tıp Yazmaları, nr. 66’da (79^a-87^b) kayıtlı nüsha esas alınmıştır.

¹²³ “منتج ما حصل”: “Kendiliğinden ortaya çıkan netice” veya “meydana gelen ürün.”

¹²⁴ “الحديث” “نو شجون”: “Konu konuyu açar”, “lâf lâfi açar” veya bu konuda çok şey söylenmiştir” anlamına gelen bir Arap atasözü.

ve fuzalâ-i kâmilîn istihrâc-ı rasad mübâşeretine şedd-i nitâk-ı himmet etdikleri, vakt-i hikmet-nisbette kuvvet-i riyâzat ile ‘ilm-i merkûma ‘âlim ve fenn-i mezbûra hâkim olup, ûd-i güm-şüdeyi hey’ât-ı evvelisinde vücûd-pezîr ve şekl-i mahsûsasında sûret-gîr eylemişler. Mu’allim-i Evvel Aristotalîs-i hikmet-enîsin telâmîzi, meclis-i hâss-ı hikmet-ihtisâs İskender-i sâhib-hüner de ûd nevâht eyledikleri sübût-yâfte-i ahbâr-ı mu’teberdir. ‘Ale’l-husûs Hakîm İbukrât ve Sokrât-ı hıred-menât ve Câlînûs-i hikmet-me’nûs, hazret-i İskender-i sa’âdet-güsterin huzûr-i hıred-karârında ser-nüdemâ-yı sâzkârı idi. Ve kezâlik Eflâtûn-i zû-fünûn ûd nevâht eylediği, resîde-i hadd-i isbattır ve Hakîm Fîsâgûras’ın nice ihtirâ’-ı hâssı sâzlar vardır. Menkûldür ki, Hakîm-i mezbûra bir şeb ‘âlem-i [80^a] rü’yâda tebşîr olunmuş ki, tab’-ı sedâd ve zihn-i nakkâdından bir ‘ilm-i makbûl, minassa-i zuhûrda cilve-yâb husûl olsa gerekdir ki, fi’l-cümle aktâr-ı ‘âleme şâyî’ ve münteşir ve memâlik-i emsârda ‘âmme-i enâmın dil ve dimâğına müteessir ola. Mesrûran teyakkuz ve meysûran tehaffuz edib kuvvet-i mütehayyile ve hiddet-i müfekkire ile bir tâhta-pâreye birkaç târ-i sadâ-i âsâr rabt ve usûl-i âheng ve neğamâtın zabt edip, şevk-i efzâ ve nağme-i serâ oldu. Giderek usûl ve furû’un tertîb ve makâm-ı âvâzesin terkîb eylediği mestûrdur. Bu dahî mervîdir ki, meşâyih-ı ‘izâmdan bir sâhib-i makâmât ‘âliye ve kerâmât-ı sâmiye, leb-i deryâda bir gâr-ı tenhâyı mesken ve me’vâ edip, nice müddet ‘ibâdet ve tâ’ât ile evkât-güzâr ve leyl ve nehâr evrâd ve ezkârı sırr-u kâr ile riyâzet ve mücâhede üzere iken, bir rûz-i hikmet-i pervezde gûş-i hûşuna bir latîf âvâz ve sadâyı dil-nevâz erişip, lezzet-i istimâ’-ı kâm-ı câya îsâl ve bî-ihiyâr vecd-i hâlet-i iştimâl el verip, fi’l-hâl raks ve semâa iştigâl eyleyip, rûz-i dîğerde sadâyı âhar, şevk-güster olup on iki gün birer nev’-i sadâ, kâh-ı sımâhına resîde olup, ba’dehû yine sadâ-yı [80^b] rûz-i evveli şinîde ve müte’âkiben on iki günde sadâ-yı mâ’hûdun tekrârın ısgâ edip, mesmû’u âvâzeler bi’t-tamâm yâd-dâşti olduğundan kuvvet-i keşf ve kerâmetle ol sadâ, felek-i devvârın hareket-i mevzûnesinden zuhûr ve sudûr etdiğin tahkîk ve ma’lûm ve her bir sadâyı bir resimle mevsûm edip, on iki makâmı âvâze-i dil-nevâz ile icrâ-yı âheng-i ser-âgâz eyledi.

Kıt’a:

Tâir-i ‘arşın sağîrin istimâ’ etse n’ola
Ehl-i hâle hâil olmaz lâ-cerem cirm-i felek

Ârif-i murtâz yerde işitir dinler anı
Her kaçan tesbîh ve tehlîl eylese gökde melek.

İnde'l-hukemâi'l-müterassidîn ve meşâyihî'l-kâşifîn mukarrer ve muhakkakdır ki felek-i devvâr, ya'nî felek-i a'zam sür'at-i mesîr ile kat'ı menzil ve müdîr edip, burûc-i isney 'aşerin her bir burcuna vardıkda, bir gûne sadâ zâhir ve hüveydâ olduğu müte'ayyen ve mütebeyyendir. Ve ashâb-ı nücûm ve erbâb-ı hey'ât katında bu rü'yet, sahîhü'l-eser makbûl ve mu'teberdir; bu bâbda üstâdân-ı ilm-i edvârân Hâce Nasîr Tûsî ve mu'allim-i Sâni Hakîm Fârâbî ve Hâvâce-i Abdülmü'min-i Sûfî ve¹²⁵ Hâce Safiyyüddin ve sâir 'ulemâ-i fenn-i mûsikî, nice mu'teber kitâblar te'lîf ve usûl ve furû'un tahrîr ve tasnîf [81^a] eylemişlerdir. 'İlm-i mûsikînin, 'ilm-i hikmet ve 'ilm-i hey'ât ve 'ilm-i nücûm ve 'ilm-i tıb ile münâsebeti olduğu üstâdâna nisbetle mahfî ve nezd-i ukalâda ma'nâ-yı hafî değildir. Nabz-ı insân-ı müteharrik usûl-i makâmât üzere olduğu 'inde'l-etıbbâi'l-hâzıkîn ve hukemâi'l-kâmilîn müte'ayyen ve mukarrar ve her hareket-i mevzûn-i nabz, bir makâma muvâfık ve bir nağmeye mutâbık idiği, kavlı mesbût ve mu'teberdir. Hattâ hareket-i nabz, nakrât-ı usûle muhâlif ve muğâyir olsa, 'alâmet-i hayr ve delâlet-i hayât-ı eser olmadığı zâhirdir. Nabzın hareket-i usûlden çıktığı rûhun çıkmasına delîl-i kâfî ve 'alâmet-i vâfidir. Mâdem ki tabîb, bu mertebeye 'âlim ve usûl ve nakrâta 'ârif olmaya, tabâbette kâmil ve sınıatte mâhir olmayıp, teşhîs-i emrâza kâdir olamaz. Nabzın hareketi ve selâmet-i nefse delâleti, mevzûn ve hemvâr-ı mutâbık-ı neğamât-ı edvâr olup, durûb-ı nakrâtı mütefâvit ve müteğâyir olmaya, marîz ve hasta ve 'alîl-i dil-şikestenin sıhhatine dâll ve ifâkâtime nîk ve fâl (uğur, baht) ve selâmet-i nefse 'alâmet-i bî-kıyl ve kâldir. Bu 'ilmin hikmetle münâsebeti ve hey'âtle müşâreketi ve müvâneseti olduğuna binâen on iki makâmı on iki burca ve heft âvâzeyi [81^b] kevâkib-i seb'aya ve çâr şu'beyi 'anâsır-ı erba'aya mensûb ve yirmi dört elhânı sâât-i leyl ve nehâra mahsûb etmişler; lâkin üstâdân-ı fenn, kimi otuziki ve kimi kırk sekiz, belki resîde-i müvâzî-i mi'ât nüuh mi'ât bî-hadd ve 'add terkîbatı tasnîf ve envâ'-ı bedâyi' te'lîf ve ihtirâ'

¹²⁵ "Hâce-i Abdülmü'min-i Sûfî" ile "Hâce Safiyyüddin" isimlerini ayıran ve bu isimleri ayrı müellifler gibi gösteren "ve" bağlacı hatâen; "Sûfî" lâkabı ise yakıştırmaya amacıyla yazılmış olsa gerektir. Zira meşhur mûsikîşinâs Urmevî'nin tam adı "Hâce Safiyyüddin Abdülmümin el-Urmevî" şeklindedir.

eylemişler. Bu mahalde bir gazel çekîde-i nûn-hâme ve keşîde-i silk-nâme kılınmak münâsib görüldü. Li-münşiihî;

Ser-âğâz etse nâza yâr uşşâkı niyâz eyler,
 Terennüm-rîz olsa bî-nevâya lûtfun az eyler,
 Eder şehnâzdan hepkâr-ı nakşî ol perî-peyker,
 Makâm-ı bûselikde pîşrev-i cevri dırâz eyler,
 Safâ-yı gül'izârı mâye-i mihr ve mahabbettir,
 Hüseyinî meşrebânı 'âlem-i âhenin hicâz eyler,
 Muhayyer câme zîbâ râst gelmiş kadd-i bâlâyâ,
 Nigâr-ı dil-firîb 'uşşâkı zîrefkendnâz eyler,
 Sıfâhân ve 'ırâka azm eder üftâdeler ammâ,
 Erip nevrûza âh ve nâle-i sûz ve güdâz eyler,
 Hisâr eyler ser-i kûyın rakîbe dûd-i dil her dem,
 Rehâvî olan erbâb-ı vefâyı kâr-sâz eyler,
 Değil ancak Şu'ûrî cân-fedâ-yı lezzet-i vuslat,
 Büzürg ve kûçeği her nağme-gam ser-firâz eyler.

[82^a] Nesir: Ashâb-ı fehm ve idrâk ve erbâb-ı 'akl-i derrâke rûşen ve tâb-nâkdir, bu fennin isti'mâli ve bu 'ilmin iştiğâli, mezheb-i Hanefiyye'de tahrîm ve taraf-ı men'i takdîm olunmuştur; ammâ mezheb-i Şâfi'iyye'de ba'zısının ibâhatine ruhsat ve dâire-i tecvîz-i isti'mâline vüs'at verilmiştir. Tevcîh-i tecvîz ve te'vîl-i sıhhat-âmîzi budur ki Şeyh Safiyyüddin rahimehullâhü teâlâ, ekâbir-i müteahhirîn ve eâzım-ı müte'ammidîn, erbâb-ı gınânın ser-âmedi ve ehl-i nevânın ekmel ve erşedi ve müellifinin muktedâsı ve musannifinin pîşvâsı olup; âvâze ve nağamât, mezîd-i 'aşk ve simâ'-ı makâmât, muharrik-i şevkdir diye, terğîb-i âşıkân ve tahkîk-i meşreb-i 'ârifân edip, kuvvet-i mükâşefe ile bu fennin usûl ve furû'un tertîb ve dilkeş-i savt ve nakışlar terkîb eylemiştir. Bâ'is-i tezâyüd-i 'aşk ve muhabbet ve mûris-i tekâsür-i vecd ve hâletdir diye mezheb-i Şâfi'iyye'de icrâ-yı tarîk ve edâ-yı zikr-i sa'âdet-refîk eden meşâyih'in ekseri halka-[i] tevhîd ve zikre sâz getirdikleri çok vâki' olduğu şâyî'dir.

Cümleden sultânü'l-'ârifîn ve bürhânü'l-muhakkıkîn Celâlü'l-milleti ve'd-dîn Hazret-i Mevlâ[nâ] Hüdâvendigâr kaddesenallâh bi-sirrihi'l-envâr, meşreb-i şerîf ve tab'-ı lâtîfleri, mezheb-i Şâfi'iyye'ye mâil, hattâ nâyın, belki envâ'-ı sâzın [82^b] ibâhatine kâyil olduklarına, eş'âr-ı dil-pezîr husûsan *Mesnevî-i Şerîf-i* 'adîmü'n-nazîrleri, şâhid-i hâl ve huccet-i bî-kıyl ve kâldir

ki, kitâb-ı mezbûrun iftitâh-ı kelâmında nâyi zikr etdiği delîl-i kavî ve bürhân-ı celîdir ki buyurur:

Mesnevî:

Bişnev in ney çûn şikâyet mî-koned,
Ez cüdâyî hâ hikâyet mî-koned,
Gez neyistân tâ merâ bi-berîde-end
Ez nefîrem merd-ü zen nâlîde end,
Sîne hâhem şerha şerha ez-firâk,
Tâ-begûyem şerh-i derd-i iştiyâk.

Nesir: Ve kâim-makâm ‘âlî-makâm hazret-i seyyidü’l-enâm ‘aleyhi efdalü’s-salâti ve’s-selâm olan kutb-i zamân ve merkez-i dâire-i devrân her kim olursa lâ-büdd mezheb-i Şâfi’iyye’yi ihtiyâr eylediklerin, ser-halka-i ebrâr-ı meşâyih-ı kümmelînin ercümendi Hâce Muhammed Pârsâ en-Nakşbendî kuddise sirrahü’l-azîzin *Faslü’l-hitâb* nâm kitâb-ı hikmet-âmîzinde mestûr ve mezkûrdur. Ve ‘ulemâ-yı zâhirin ekseri ve fukahâ-yi ekâbirin evferi, mezheb-i Hanefî-şiâr ve meşreb-i Mustafâ-âsâr olup, bu mes’eleye râzı ve bu hükme kâdı olmuşlardır ki, ağız-ı beşeriyeye fenâ verip, ahlâk-ı melekiyyeyi ısgâ eden kimesnelere, nefsinin mağlûb ve makhûr ve rûhunu gâlib ve mansûr ede. Câizdir ki ol makûle pâk-meşreb ve hakikat tâlibleri, meclis-i safâ vü simâ’a râğib ola. Ammâ şol kimesnelere ki, inân-ı tasarruf-i nefsi dest-i ihtiyârında [83^a] olmayıp, hâne-i kalbi huzûzât-ı nefsâniyye ile ma’bû ve vesâvis-i şeytâniyye ile memlû ola, ol makûleleri, istimâ’-ı sâz ve sözden men’ ve iltizâz-ı neğamât-ı dil-efrûzdan tard ve def’ eyleyeller ki, ahlâk-ı rediyyeyi câmi’ ve husûl-i şehvât-ı nefsâniyyeye tâmi’ olmaya. Ol sıfatlı kimesnelere evlâ ve ehakk ve şâyeste ve elyak olan tarîk-i müstakîme sâlik ve evâmîr-i şer’i kavîme tâbi’ ve mümâsik olup, bi’l-gudüvvi ve’l-âsâl, bel ‘ale’l-ittisâl evrâd ve ezkâra iştigâl ve tâ’ât ve ibâdât ile ıslâh-ı hâl ve tehzîb-i ahlâk ve tahsîn-i ef’âl eyleye. Li-münşiihî;

Zevk eden lezzât-ı nağamâtı mücerred rûhdur,
Nefs zu’munca hevâsına anı tâbi’ eder,
Gûş-i cânla istimâ’-ı nağme ve âvâz eden,
Şevk-i rûhu nefsin emmâreye tâbi’ eder.

Nesir: “*Kāle Eflâtun rahimehullâhu: İ’lemû enne’l-ğınâ lem teda’hü’l-hukemâ li’l-hevâi ve li’l-iştigâl, bel li’l-menâfi’z-zâtiyyeti ve lezzeti’r-rûhi’r-rûhâniyyeti ve basti’n-nefsi ve tertîbi’l-yebûsâti ve ta’dîli’s-sevdâi ve tervîki’d-demi. Ve emme’l-münkirûne li-hâze’l-ilmi li-ennehüm lâ-yesme’ûnehû illâ fi’l-elhânâti ve’l-eşvâki, feharramûhü şer’an fe-zannühüm ennehû ilmün] li-hâzâ fekat ve lem yekifû ‘alâ-usûlihî ve meânîhi ve kasdi mâ veza’a le-hû intehâ.*”¹²⁶ Bu dahî [83^b] meşhûr ve ma’rûf ve menkûl ve mevsûfdur ki, kadîmü’l-eyyâmda emsâr ve medâyinde vâki’ olan bîmâr-hânelerin vazîfe-dâr ve râtime-hâr sâzendeleri olup dârü’ş-şifâların hazâin ve kîlâr, belki der ve dîvârları envâ’-ı sâz ile ârâste ve perdâhte ve âmâde ve mâl-â-mâl ve nihâde idi ki bîmâr ve dil-haste ve mecânîngerden-bestelere, anların sıyt ve sadâsıyla mu’âlece ve müdâvâ kılınıp, herkesin hâline muvâfık ve marazına mutâbık sâz nüvâht olunurdu. Mürûr-i eyyâm ve dühûr ve a’vâm ile nice kimesneler, temâruz ve dil-i nâ-hûş ve iltizâz-ı nağamâttan bi-hûş oldukları ecilden, merfû’ ve ehl-i hevâyı kârü bârinden âvâre ve iz’âc eder diye bi’l-küllîyye memnû’ oldu. Ma’lûm ola ki, âvâze-i rûh-efzâ ve nağamât-ı gam-fersâyı sâmi’ olmak, ekser tabâyî’a nâfi’ ve emrâz-ı bâtıneye ve câyi’i bedenîyyeyi fi’l-cümle dâfi’dir, hukemâ-yı râsihîn ve ‘ukalâ-yı ârifîn, bu ilmin şerefîn muhbir ve akvâl-i sahîhaları, sâz ve sözün menâfi’in müş’irdir ki bu mahalde îrâdı münâsib görüldü; cümleden:

Makâm-ı râst: Dâfi’-i ‘illet-i felc olduğu kavlı-bî-kem (az) ve kâstdır (eksik, kusur). Li-münşiihî;

Sûziş-i derd-i gamı olsa aceb mi dil-firîb,
Râst eyler nâlesin gülşende her dem ‘andelîb.

Makâm-ı ‘ırâk: Emzice-i hârâra ve sersâm ve mâserâ ve hafakâna [84^a] nef’i olduğu bi’l-ittifâkdır. Li-münşiihî;

¹²⁶ «قال افلاطون رحمه الله اعلموا ان الغناء لم تضعه الحكماء للهواء وللاشتغال بل للمنافع الذاتية ولذة الروح الروحانية وبسط النفس وترطيب اليوسات وتعديل السوداء وترويق الدم. واما المنكرون لهذا العلم لأنهم لا يسمعونه الا في الالحانات والاشواق فحرموه شرعا : فظنهم انه علم لهذا فقط ولم يقفوا على اصوله ومعانيه. وقصد ما وضع له انتهي.» “Eflâtun (Allah ona rahmet etsin) dedi ki: “Biliniz ki filozoflar (hikmet sahipleri) müziği oyun ve eğlence için değil, kişiye fayda vermek, rûhî lezzetler sağlamak, insanın psikolojisini rahatlatmak, kuru mizaçları nemlendirmek (sıkıntıyı gidermek), fizyolojiyi dengelemek ve kanın akışını düzenlemek için ortaya koymuşlardır. Bu ilmi inkâr edenler ise müziği sadece meyhânelerde ve sokaklarda dinleyip ilkelerini, anlamlarını ve ortaya konuş sebebini kavramadan bu ilmin (müziğin) sadece oyun ve eğlence için olduğunu zannederek dinen haram kılmışlardır; bitti.”

Te'sîr-i sûzî ehl-i dili hûş-mezâk eder,
Mutrib ki bezm-i bâdede fasl-ı 'ırâk eder.

Makâm-ı ısfahân: Îrâs-i fetânet ve ihdâs-i zekâvet ve tahdîd-i havâtır ve temhîd-i meâsir edip, emrâz-ı bârid ve yâbisden vücûdu hâfız ve hârisdir. Li-münşiihî;

Meclisde mutrib eylese fasl-ı makâm-ı ısfahân,
Çeşm-i dil ve câna olur kuhl-i cilâ-yi ısfahân.

Makâm-ı zîrefkend: Lakve ve fâlic ve veca'-ı zahr ve mefâsıla; husûsan kulunca nef'i hâsıldır. Li-münşiihî;

Erbâb-ı 'ayşin neş'esin bâlâ ve dil peyvend eder,
Mutrib-ı nedim ki nağmesin meclisde zîrefkend eder.

Makâm-ı rehâvî: Sudâ' ve hafakâna mâni' ve lakve ve felç ve emrâz-ı balgamiyye ve demeviyyeyi dâfi'dir. Li-münşiihî;

Fikr-i kayd-ı ve gussadan versin rehâ,
Kıl rehâvî nağmesin mutrib edâ.

Makâm-ı büzürg: Mağs ve kulunc ve emrâz-ı hârreye nef'i 'azîm ve tasfiye-i zihin ve istikâmet-i fikre dahli 'amîm ve dâfi'i vesvese ve havf ve bîmdir. Li-münşiihî:

Eylese râmişger dil-i nağme-i 'aşkı büzürg,
Meclis-i meyde olur hâl ehlinin kadri büzürg.

[84^b] **Makâm-ı zengûle:** Emrâz-ı kalbiyyeye nâfi' ve sersâm ve sidri dâfi' ve tefrîh-i kalb ve inti'âş-ı rûhu câmi' ve 'atş ve harâret-i kebde mâni'dir. Li-münşiihî:

Olsa ger zengûle faslı bezm-i meyde ehl-i dil,
Şevk-i vasl-ı dil-rübâyla olurlar gam-kesel.

Makâm-ı hicâz: 'Usrû'l-bevl ve veca'-ı havâsıra nef'i amîm ve tahrîk-i bâha dahli 'azîmdir. Li-münşiihî:

Neşve-bahş-ı âşık dilsûz ola ol işve-sâz,
Dil harîm-i vaslı şevkile tutar râh-ı hicâz.

Makâm-ı bûselik: 'Îllet-i kulunç ve veca'-ı verak ve sudâ' bârid ve remde (göz çapaklanması) nef'i bî-rayb ve şekdir. Li-münşiihî:

Devr-i usûlün ede sâkî râh-ı şevke münselik,
Nâlesin evc eder 'uşşâkın makâm-ı bûselik.

Makâm-ı uşşâk: Riyâh-ı hârâ ve yâbise ve veca'-i akdâm ve nîkrîse müfîd ve celb-i nevm ve râhata dahli mezîddir. Li-münşiihî;

Nâle-perdâz olsa bülbül mevsim-i nevrûzdur,
Nağme-i 'uşşâkı gûş et bezmde dil-sûzdur.

Makâm-ı hüseyinî: Itfâ-i iltihâb-ı kalb [ve] kebd ve def'-i harâret-i 'atş ve mi'deye mecd ve hummâ-yı gabb ve hummâ-yı reb' def'ine gâyet müfîddir. Li-münşiihî;

Hüseyinîye çıkarsa nâlesini gam değil zîrâ,
Muhayyerdir sürûr-i bezm-i 'aşkında dil-i şeydâ.

Makâm-ı nevâ: 'Araku'n-nesâ (siyatik) ve veca'-ı vereke (kalça kemiği) nef'-i bî-şek ve maslah-ı efkâr-ı fâsid ve sürûd-i hâtıra kesîrû'l-fevâiddir. Li-münşiihî;

Râh-ı rûh-efzâ ile hûşdur sadâ-yı sâz ve ûd,
[85^a] Bâhusûs ede nevâ âhengini mutrib sürûd.

Ve dahî Hukemâ-yı zû-fünûn ve 'ukalâ-yı kârâzmûn (görgülü, tecrübeli) rûz ve şebi dört kısma munkasim ve her kısmında bir tabîat müşâhede ve ana muvâfık bir âheng ile ber-güne nağmeyi muâhede eylemişlerdir. Ehl-i sâz ve sâhib-i âvâza lâyıık ve sezâ-vârdır ki, tertîb-i kadîme riâyet ve i'tibâr eyleye ki, sâz ve sözü müessir ve letâfet ve fevâidi vâfir ola.

Kısm-i evvel: Vakt-i seherden yani fecr-i evvelden hengâm-ı duhâya dek, tabîat vakt-i bârid ve ratbdır; ana münâsib germ ve huşk tabîatlı âheng ile nevâ-sâz olalar.

Kısm-i sâni: Duhâdan vakt-i asra dek, tabîat vakt-i hâr ve yâbisdır. Ana muvâfık serd ve ter tabîatlı makâmât ile nağme-perdâz olalar.

Kısm-i sâlis: 'Asırdan vakt-i 'işâyâ dek tabîat vakt-i hâr ve ratbdır. Ana mutâbık, serd ve huşk tabîatlı âvâze ile ser-âğâz eyleyeler.

Kısm-i râbi: 'İşâdan hengâm-ı sehere dek tabîat vakt-i bârid ve yâbisdır. Ana mülâyim, germ ve ter tabîatlı makâm ki, gâh hicâz ve gâh şehnâz edeler.

Ve nev'-ı insân dahî tabâyî'-ı erba'adan hâriç değildir; vech-i meşrûh üzere gerek idi ki, herkesin tabî'atına nakîz yani zıddı âvâze ve hilâf-ı mizâcı olan âheng ile ser-âğâz ve nağme-perdâz olalar. Ammâ bu hâlet kâbil ve

mütesavver değildir; [85^b] zîrâ bir meclisde cem'iyet-güster olan erbâb-ı meclis, her biri bir mahsûs tabî'atda olup, fi'l-cümle yek-dil ve yek-cihet ve hem-tab' ve hem-tıynet vâki' olmak 'alâ-küllî hâl emr-i muhâldir. Meğer ki huzûr-i pâdişâh ola ki meclis ana münhasırdır. Öyle olsa tabâyî-'i erba'aya muvâfık vaz' mümkün değildir; ol mertebe kâfidir ki, her vakt ve ân ve her sâ'at ve zamânın tabî'atına muhâlif nağme ve âheng ile riâyet-i tertîb sâz ve ceng edeler.

Kıt'a:

Sâza âğâz eyledikçe mutrib-i sâhib-usûl,
Zikr olan ma'nâyı tertîb etmeye himmet ede,
Sa'y edip her demde bir âheng ile dem-sâz olup,
Ya'ni her bahşın hilâf-ı tab'ı bir nevbet ede.

Nesir: Hukemâ-yı mütekaddimîn ve ehl-i gınâ-yi müte'ammidîn on iki makâmı on iki burca mensûb ve tabâyî'lerin 'anâsır-ı erba'aya mahsûb etmişlerdir. Evvelâ **râst**, burc-i hamele (koç) mensûb ve tabî'atı unsur-i nâra mahsûbdur. **Irâk**, burc-i sevre (boğa) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i türâba mahsûbdur. **Sıfâhân**, burc-i cevzâya (ikizler) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i havâyâ mahsûbdur. **Zîrefkend**, burc-ı seretâna (yengeç) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i mâya mahsûbdur. **Büzürg**, burc-i esede (arслан) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i âteşe mahsûbdur. **Zengûle**, burc-i sünbüleye (başak) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i hâke mahsûbdur. **Rehâvî**, burc-i mîzâna (terazi) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i bâde mahsûbdur. **Hüseynî**, burc-i akrebe (akrep) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i âba mahsûbdur. [86^a] **Hicâz**, burc-i kavse (yay) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i nâra mahsûbdur. **Bûselik**, burc-i cedye (oğlak) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i hâke mahsûbdur. **Nevâ**, burc-i delve (kova) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i havâyâ mahsûbdur. **Uşşâk**, burc-i hûta (balık) mensûb ve tabî'atı 'unsur-i âba mahsûbdur.

Ve âvâzelerin dahî herbirin seb'a-i seyyârenin birine mahsûs ve anın tabî'atına müte'allik tutmuşlardır. **Gevâşt:** Zühale (Satürn) müte'allik ve tabî'atı hâkî ve bârid ve yâbisdir. **Nevrûz:** Müşterîye (Jüpiter) müte'allik ve tabî'atı âbî ve hâr ve ratbdır. **Selmek:** Merîhe (Mars) müte'allik, tabî'atı âteşî ve hâr ve yâbisdir. **Şehnâz:** Şemse (Güneş) müte'allik, tabî'atı bâdî ve bârid ve ratbdır. **Hisâr:** Zühreye (Venüs) müte'allik, tabî'atı âbî ve hâr ve ratbdır. **Mâye:** Utârîde (Merkür) müte'allik ve mümtezicdir. **Gerdâniye:**

Kamere (Ay) müte'allik ve tabî'atı mümtezicdir ve çâr şu'be dahî anâsır-ı erba'aya müte'allikdir. Li-münşiihî;

Çü yek gâh oldu hem-çün âb-ı hûşter,
Dügâha bâd olubdur tab'-ı perver,
Segâh oldu münâsib tab'-ı hâke,
Demişler çârgâhı nâra benzer.

Nesir: Çünkü makâmât ve âvâzenin tabâyi' ve intisâbatı ma'lûm oldu. Ehl-i gınâ ve sâhib-i âheng ve nevâya lâyıkdır ki, leyl ve nehârın evkâtına münâsib makâmât ve mahalline muvâfık neğamâttan gaflet eylemeye. İmdi vakt-i seherde makâm-ı [86^b] râst ve rehâvî vakt-i subhda makâm-ı hüseynî ve sâzda perde-i rehâvî ide, vakt-i zuhurda makâm-ı nihâvend ve sâzda perde-i râst ide, mâbeyne's-salâteynde makâm-ı hicâz ve sâzda perde-i muhâlifek vakt-i 'asrda makâm-ı bûselik ve sâzda yine perde-i bûselik, vakt-i gurûbda makâm-ı 'uşşâk ve sâzda yine 'uşşâk ide, ba'de'l-mağrib makâm-ı zengûle ve sâzda yine zengûle ola, ba'de'l-ışâda makâm-ı muhâlif râst ve sâzda yine muhâlif perdesi ola, nisf-ü'l-leylde yine makâm-ı râst ve sâzda perde-i zîrefkend, sülüs-i ahîrde makâm-ı zîrefkend ideler ki bu minvâl üzere olunca mûris-i hıfz-ı sıhhat ve mûcib-i nigh-dârî-yi 'âfiyet olur.

Ba'zı üstâdlar, seherden vakt-i duhâya dek münâsib olan hüseynî ve uşşâk ve nevrûz, dilkeşühevârân ve nişâbürek ve hisârek ve muhayyer 'acem ve çârgâh ve sipihr, mâye ve nevâ-yı 'aşîrân ve nevrûz-i rûmî etmektedir. Ve duhâdan 'asra dek muvâfık olan 'irâk ve zengûle ve gevâşt ve segâh ve nihâvend ve müsteâr [ve] hümâyûn ve 'irâk mâye ve müberka', zevâlî ve rûmî 'irâk ve sâzkâr-ı mu'tedil ve segâh-ı 'acem etmektedir. Ve 'asırdan 'ışâya dek mutâbık olan ısfahân ve bûselik ve beste-i ısfahân ve ısfahâneki ve zîrkeşide [87^a] ve zengâr-ı zemzem ve gerdâniye ve karcıgâr ve vech-i hüseynî etmektedir. Ve 'ışâdan vakt-i sehere dek mu'âdil olan râst ve büzürg ve şehnâz ve selmek ve nikrîz ve pençgâh ve uzzâl ve hicâz ve muhâlif ve nühüft ve bahr-i nâzik ve râhâtü'l-ervâh ve muhâlifek ve Türkî hicâz etmektedir demişler.

Ve dahî şemâil-i insâna ve hilye-i âdemiyyâna münâsib olan makâmât dahî riâyet olunmak ma'kûldür ve ehl-i gınâya lâzım ve vâcibdir ki, meclis-i kibârda sadr-ı meclis olan devlet-mendin hilyesine münâsib ve tab'ına muvâfık makâmla ser-âğâz ola. **Esmerü'l-levn** olan âdemin tabî'atı ağlebî hâr ve yâbis olur, ana münâsib makâm 'irâk ve tevâbi'idir. **Gendüm-gûn** olan âdemin

tabî'atı ekser hâr ve ratb olur, ana muvâfık makâm ısfahân ve tevâbi'idir. **Sarışın** olan âdemin tabî'atı, ağleb bârid ve yâbis olur, ana mutâbık makâm râst ve tevâbi'idir. **Ebyazu'l-levn** olan âdemin tabî'atı ekser bârid ve ratb olur, ana münâsib makâm kûçek ve tevâbi'idir ve dahî ecnâs ve envâ'-ı riâyeti müstehabbât-ı erbâb-ı makâmâtandır. Nev-'i **Arab** huzûrunda makâm-ı hüseyinî ve tevâbi'i olmak münâsibdir. Cins-i **Acem** pîş-gâhında makâm-ı 'îrâk ve tevâbi'i olmak muvâfıkdır. Tâife-i **Türk** meclisinde makâm-ı 'uşşâk ve tevâbi'i olmak mutâbıkdır. [87^b] **Rûm** ve **Efrenc** katlarında makâm-ı bûselik ve tevâbi'i olmak muvâfıkdır. Bu dahî riâyet olunmak ensebdir ki mehâfil-i 'ulemâda râst ve tevâbi'i ve huzûr-i ümerâ ve kibârda ısfahân ve tevâbi'i ve mecâlis-i sûfiyânda rehâvî ve tevâbi'i ve dervîşânda hicâz ve tevâbi'idir. Vallâhü a'lem. Fasl-ı sâlis:...¹²⁷

Sonuç

Hekim Hasan Şuûrî el-Halebî'nin *Ta'dîlü'l-emzice fî hıfzi sıbhati'l-beden* isimli tıpla ilgili eserinin müzikle tedavi bölümü, müzikle tedavi konusunda sahanın çalışanları için ciddi ve önemli bir kaynaktır. 1088 (1677) senesinde yazıldığı tahmin edilen eser, kendisinden hemen bir asır sonra yaşayan devrin ünlü hekimi Hekimbaşı Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi (ö. 1216/1801) tarafından yegâne kaynak olarak kullanılacak ve Gevrekzâde *er-Risâletü'l-mûsikîyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye* ismiyle mûsikî tarihinde ilk defa müzikle tedaviyi anlatan müstakil bir eser kaleme alacaktır.

Günümüzde bu alanda çalışma yapanların da referans kaynağı olan *Ta'dîlü'l-emzice*'de aynı zamanda mûsikî tarihi, enstrumanlar ve Türk müziği nazariyatıyla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır.

En azından eserin müzikle tedaviye dair bölümünü günümüz harfleriyle yazarak, bilhassa Osmanlı Türkçesi imlâsıyla yazılmış metinleri okumakta güçlük çekenlere bir kolaylık sağlamayı amaçladık. Aynı zamanda metni sadeleştirmeden vermekteki gayemiz, araştırmacıya daha rahat düşünme-yorumlama özgürlüğü vermek ve eserin orijinaline müdahale etmemek maksadına mâtuftur.

¹²⁷ Not: Eserin müzikle tedaviye ait olan 2. Faslı burada sona ermekte ve müellif, tıpla ilgili diğer bir konuyu anlatacağı 3. Fasla geçmektedir.

KAYNAKÇA

- Şu'ûrî Hafız Hasan, *Ta'dilü'l-Emzice fî Hıfzı Sıhhati'l-beden*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Bölümü, Tıp Yazmaları, nr.66, v.79a-87b.
- Ak, Ahmet Şahin. *Avrupa ve Türk-İslâm Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları*. Konya, 1997.
- Cemâleddîn Ali b. Yûsuf İbnü'l-Kıftî. *İhbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ*. Tah.: M. Emin el-Hâncî el-Kütübî, Mısır, 1326.
- Ebû Nasr el-Fârâbî. *Kitâbü'l-mûsîka'l-kebîr*. Tah.: Gattas Abdülmelik el-Haşebe ve Ahmed Mahmud el-Hıfni, Kahire, 1967.
- Erseven, Halil ve Öztürk, Levent ve Atik, M. Fazıl. *Makamdan Şifaya*. İstanbul, 2009.
- Güvenç, Rahmi Oruç. *Türk Musikisi Tarihi ve Türk Tedavi Musikisi*. İstanbul, t.y.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul, 1991.
- Karabaşoğlu, Cemal. "Sâlim ve Safâî Tezkireleriyle Vakâyüü'l Fuzelâ'daki Musikişinaslara Dair Bilgiler." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Koptagel-İlal, G. ve Kazancıgil, A. "Ortadoğu ve İslâm Dünyasında Bilimsel Düşünce ve Psikosomatik Hekimlik Kavramının Tarihsel Temeli." *I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildiriler*, II, İstanbul, 1981.

Küçük, Hasan. “Musikinın Ruh Terbiyesindeki Yeri.” *Sanat ve Kültürde KÖK*, 7 (1981).

Turabi, Ahmet Hakkı. “el-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri.” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Turabi, Ahmet Hakkı. *İbn Sînâ Mûsikî*. İstanbul, 2004.

Turabi, Ahmet Hakkı. *Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi ve Mûsikî Risâlesi*. İstanbul, 2005.

[Uludağ], Osman Şevki. *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*. Haz.: İlder Uzel, İstanbul, 1991.

Ünver, Süheyl. “Fârâbî, Mûsiki ve Makamları Hakkında.” *Türk Musikisi Dergisi*, 3 (1948).

Online Kaynaklar

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <http://www.yazmalar.gov.tr/>
<http://www.yazmalar.gov.tr/>